

**G.E.R. LLOYD. Rasyonalitenin Farklı Yüzleri Antik ve Modern
Kültürlerarası Araştırmalar, Çev. Fırat Kurt.
İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2021, 195 s.**

The Ambivalences of Rationality Ancient and Modern Cross-Cultural
Explorations

Ömer Faruk KARAKÖSE

Araştırma Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı
Research Assistant, Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of
Theology, Department of History of Philosophy
Rize / Turkey

omerfaruk.karakose@erdogan.edu.tr **ORCID:** 0000-0002-6414-5781

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Haziran / June 2022

DOI: 10.53683/gifad.1089360

Atıf / Citation: "Rasyonalitenin Farklı Yüzleri Antik ve Modern Kültürlerarası
Araştırmalar/The Ambivalences of Rationality Ancient and Modern Cross-Cultural
Explorations". *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of
Gumushane University Faculty of Theology*, 11/22 (Temmuz/July 2022/2): 701-707.

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. **Plagiarism:**
This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane
University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All
right reserved.

G.E.R. Lloyd. *Rasyonalitenin Farklı Yüzleri Antik ve Modern Kültürlerarası Araştırmalar*.çev: Fırat Kurt. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, Temmuz 2021, 195 s.

Sertifika No: 46403 , ISBN: 978-605-7947-80-2

İnsanoğlunun sık karşılaştığı güçlüklerden biri, iyi bildiğini varsaydığı şeyleri açıklama zorluğudur. Buradaki sorun, bu türden şeylerin çoğunlukla açıklama getirmeyecek boyutta apaçık olduğu kabulünün, “nedir” sorusuyla muhatap kalındığında tatmin edici yanıt sunulamayıp sarsılmasıyla ortaya çıkar. Birçoğumuz için rasyonel kavramı da böyledir. Hemen her fırsatta rasyonel kavramını kullanır, insanları sürekli olarak rasyonel davranışlarda bulunmaya davet ederiz. İnançları, tercihleri, kararları, davranış kalıplarını, bireyleri, grupları ve hatta ulusları bile rasyonellik açısından değerlendirir ya rasyonel buluruz ya da irrasyonel sayarız. Ancak bunu yaparken, çoğunlukla rasyonelin ne olduğu üzerine düşünmeyiz. Oysa rasyonellikle vurgulamak istediğimiz genellikle rasyonaliteye uygun olan şeyi ifade etmektir. Peki, rasyonalite nedir? Bu noktada rasyonalite, insan için bir anlam ifade eden ya da belli bir amaca ilişkin uygun düşen şey olarak tanımlanabilir. Fakat bu tanım oldukça yetersiz kalacaktır ve bizleri şu türden soruları sormaya sevk edecektir: Kim için anlamlı veya neye göre uygun? Üstelik bunlara evrensel bir insani olgu mu yoksa kültürel yapıların bir ürünü mü olduğu soruları eklendiğinde, rasyonalitenin ne olduğuna ilişkin yapılan açıklamaların ne denli güç bir iş olduğu hemen herkes tarafından kabul edilecektir. İşte bu çalışma, rasyonalite kavramıyla ilgili bu türden güçlüklerle yüzleşmeye çalışan Geoffrey Ernest Richard Lloyd’un¹ *Rasyonalitenin Farklı Yüzleri: Antik ve Modern Kültürlerarası Araştırmalar*² (The Ambivalences of Rationality Ancient and Modern Cross-Cultural) adlı eserinin tanıtımına ve değerlendirilmesine odaklanmaktadır. Yazarın 2018’de *The Ambivalences of Rationality Ancient and Modern Cross-Cultural* ismiyle kaleme aldığı eser, Fırat Kurt’un mütercimliğinde Türkçeye çevrilmiş, 2021 yılında VakıfBank Kültür Yayınları tarafından basılmıştır.

Değerlendirilen *Rasyonalitenin Farklı Yüzleri* adlı eser, yedi bölümden

¹ 1983 yılında Cambridge Üniversitesi Antik Felsefe ve Bilim Kürsüsü’nde öğretim üyesi olarak akademik hayata başlayıp, 1989-2000 yılları arasında Darwin College’de rektörlük (master) yapmış olan Prof. Lloyd, hâlihazırda çalışmalarını Doğu Asya’daki bilim, teknoloji ve tıp tarihi alanlarında araştırma yapan Needham Research Institute’de *Kıdemli Akademisyen* (Senior Scholar) unvanıyla sürdürmektedir.

² G. E. R. Lloyd, *Rasyonalitenin Farklı Yüzleri*, çev. Fırat Kurt (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2021).

oluşmaktadır. Birinci bölümde (Hedefler ve Metotlar) metodolojik yaklaşımını ortaya koyan yazar, ikinci bölümde (Gözden Geçirilmiş Rasyonalite) rasyonalite kavrayışına ilişkin teorik arka planı ve gerekçesini oluşturur. Sonraki üç bölümde (sırasıyla *Doğa Olmadan Kozmoloji, Görünüm ve Varlık, Dil, Okuryazarlık ve Biliş*) antik Yunan ve antik Çin klasikleri üzerinden rasyonalitenin yapısına ilişkin ikircikleri açığa çıkarmak suretiyle, düşünce ve akıl yürütmenin farklı tezahür ediş biçimlerinin, kimi toplulukları belirli bilişsel kapasitelere sahip olup olamayacağı sorgular. *Tanrılar, Ruhlar, İblisler, Hayaletler, Mistisizm, Mucizeler, Büyü, Mit* başlıklı altıncı bölümde ise, yazar irrasyonel damgası vurularak saf dışı bırakılan kimi inanç ve pratikleri inceler. “Sonuçlar: Rasyonalitenin Farklı Yüzleri” adlı son bölümde ise yazar, araştırması boyunca elde ettiği çıkarımları ve bunlardan hareketle okuru farklı perspektifleri ve bunların getirdiği değerleri kavramaya davet eder.

Ana hatlarıyla yazarın ele aldığı başlıklardan bahsedildikten sonra, eserde üç hususun öne çıktığı söylenebilir: Bunlardan ilki, yazar tarafından metodolojik açıdan öne sürülen *semantik esneklik* kavramıdır. Bu kavramın öne sürülme nedeni, akıl yürütme biçimlerindeki çeşitliliği incelemek ve karşılıklı anlaşılabilirliğin sınırlarını araştırmaktır. Yazara göre rasyonalite konusunda evrenselci ve kültürel göreceli tezlerin en büyük hatası, çoğunlukla antik Yunan düşüncesinden miras kalan ontolojiden epistemolojiye kozmolojiden ahlaka hemen her alanda sirayet eden bazı kavram çiftlerinin eleştirel olarak incelenmeden tek anlamlılık üzerinden biçimlendirilip formüle edilmesidir. Bu hata başkalarının akıl yürütme biçimlerine erişmeyi zorlaştırdığı gibi, aynı zamanda kavramsal sistemlerarası iletişimin imkansız olduğu sonucuna götürmektedir. Yazarın semantik esneklikle getirdiği hedeflediği, öncelikle kavramları, birbirlerini kategorik olarak dışladıkları düz anlam ile metaforik anlam ikileminden kurtarmak ve onlara belirli bir esneme kapasitesi kazandırmaktır. Böylelikle kavram, tek anlamlılık nizamı üzerinden tespit edilme hülyasından uzaklaşacak ve çeşitli etkileşimli bir anlam yelpazesine sahip olacaktır.

Bu noktada yazarın semantik kavramının bizleri sağlam ve tutarlı bir kavrayışı götürüp götür(e)meyeceği sorgulanabilir. Çünkü bir kavramın esneme kapasitesini oldukça geniş ve hatta sınırsızca tutulabilir, gelişigüzel anlamlar atfedilebilir. Belirtmek gerekir ki, yazar bu konuda tatmin edici bir yanıt sunmaz, sadece kavrama “*tek anlamlılık deli gömleğini giydirirsek terimin kapsamını ve kabiliyet alanını önemli ölçüde hafife almış*” (s. 18) olunacağına dikkat çeker. Bu dikkat çekişin, aynı zamanda epistemolojik açıdan ciddi bir endişeye işaret ettiği söylenebilir. Yazarın yaklaşımını tamamlayabilmek

adına bu epistemolojik endişeyi dile getirecek olursak, kavramın tek anlamlılık üzerinden anlaşılması, sadece kavramı sabit ve değişmez noktalara götürülmekle kalmayacak, aynı zamanda kavram aracılığıyla ifade edilen düşünceyi de donuklaştıracak ve hareketsizleştirecektir. Hal böyle olunca herhangi bir bilimsel etkinliğin en yaratıcı momentini oluşturan kavramsallaştırma edimi, aynı zamanda ürün olarak kavramın tek anlamlılık üzerinden taşıdığı riskler açısından epistemolojik bir engel olarak karşımıza çıkacaktır. Bu kısır döngüye mahkum olmamak açısından, kavramın sabitliğine ve değişmezliğine karşı belirli bir esneme kapasitesine sahip oluşunun getireceği risklerin daha düşük düzeyde bir endişeye mahal vereceği söylenebilir.

Eserde öne çıkan ikinci husus, yazarın antik Yunan düşüncesinden miras kalan kavram çiftlerinin temelini oluşturduğunu düşündüğü rasyonalite kavramının ikircikliklerini semantik esneklik bağlamında irdelemesidir. Yazar rasyonel olana itimat edilmesi konusunda herhangi bir tereddüt taşımamakla birlikte, söz konusu kavramın baskın ve dışlayıcı bir şekilde tanımlandığında, gerek aynı kavramsal dünya içerisindeki insanların paylaştıkları inanç ve pratikler gerekse farklı kavramsal dünyalara ait insanların inşa ettiği akılsallık değerleri açısından oluşabilecek tehlikeleri ayırt etmek gerektiğinin altını çizer. Bu tehlikelerin en başında geleni ise, irrasyonel olarak damgalamak suretiyle fikirlerin pasifize edilmesidir. Oysa yazara göre bir şeye ilişkin peşinen irrasyonelite hükmü vermek, “yeni şeyler öğrenmek ya da şeylere yeni bir açıdan yaklaşmak imkânını eliminiz tersiyle itmek” demektir (s.44).

Diğer taraftan yazar rasyonalite kavramını çevreleyen bir döngüsellik tehlikesine dikkat çeker: Rasyonalite nasıl tanımlanırsa, karşımızda rasyonalizm olarak onu bulmaktayız. Yazarın görüşlerine ilaveten söylenirse, rasyonaliteye yapılacak herhangi bir tanımın, aynı zamanda bu tanıma aykırı görünen farklı akıl yürütme ve davranış biçimleri dışlayıcı nitelikte bir irrasyonelite kavramını da beraberinde getirmektedir. Rasyonalitenin ikircikliği ile anlatmak istediği tam olarak bu noktadır. Yazar rasyonalitenin evrensel bir yeti olmakla birlikte ona ilişkin yapılan her bir tanımlama cihetinin, ürünü olduğu kültürel yapının ötesine geçirilip genelleştirilmemesi gerektiği hususunda uyarıda bulunur. Üçüncü ve dördüncü bölümde antik Yunan ve antik Çin klasiklerini karşılaştıran yazar, farklı ontolojilere ve kozmolojilere sahip kavramsal sistemlerin farklı rasyonalite biçimleri inşa ettiğinin somut birer örneğini sunar. Bu örnek karşılaştırma antik Yunan düşüncesinden miras kalan ve modernitenin temelini oluşturan zihin-beden, akıl-algı, ispat-ikna, eril-dişil, varlık-

görünüm ikilemleri ve bu ikilemler etrafında oluşan rasyonalitenin diğer sistemlerin rasyonellik açısından bir kıstas oluştur(a)mayacağı gösterir. Bunlardan sonra yazar, altıncı bölümde düşünce ve akıl yürütmenin farklı tezahür ediş biçimlerinin ifade edilebilmeleri için farklı imkanlarında olduğuna işaret eder. Bu imkânları, ilk başta irrasyonel olarak tespit edilebilecek inanç ve pratikler gibi bir dizi bağlamla ilişkilendiren yazar, bunların bize nasıl göründüklerinden ziyade benimseyen insanlar tarafından nasıl kategorize edildiğine bakmak gerektiğinin altını çizer.

Değınmek istediğımız son husus ise, belki de bu eserin en güçlü mesajlarından biri olan, hakikatin çok boyutlu niteliğine yapılan vurgudur. Özellikle bugün içinde yaşadığımız küresel toplum göz önüne alındığında, hakikate erişme noktasında gerekli olan araçları tekelleştiren önyargılı tutum ve davranışların bizleri ne denli sinsî ve yıpratıcı toplumsal krizlerle karşı karşıya bırakabileceği izahtan varestedir. Yazar bizleri, kafa karıştıran ontolojilerle ve onların ilk bakışta mantığa aykırı görünen inanç ve pratikleriyle karşılaştığımızda, bunları bir kenara itmek yerine sunabileceği çeşitli fırsatların farkına varmaya davet eder. Bu farkındalığın yolu ise, öncelikle karşındaki anlama arzusuna sahip olmaktan, daha sonra insanların dünyada farklı var olma biçimlerini araştırmak ve bu konuda kesin cevaplara sahip olmadığımızı kabul etmekten geçmektedir (s.156-158).

Son olarak eserin literatüre katkısı, dil ve üslup açısından değerlendirilmesi gelince, evveleminde eserde rasyonalite konusunda iki farklı antik kültürün düşünce biçimlerini açığa çıkarması açısından başvuru olan klasik metinlerin konunun anlaşılması açısından yeterli olduğu söylenebilir. Ancak yazarın antik Yunan düşüncesine ilişkin yaptığı analizlerde sadece Platon ve Aristoteles merkezli bir yaklaşımı benimsiyor oluşunun, ilgili kültürün genelini yansıtmaması açısından sorunlu olduğunu belirtmeden geçemeyiz. Buna ilaveten yazarın eser başlığında kullandığı “Antik ve Modern Kültürlerarası Araştırmalar” iddiasının tam olarak karşılayamadığını, modern kültürlerarası denilebilecek bir incelemenin müstakil olarak yapılmadığını ifade etmemiz gerekir. Yine de yazarın başta metodolojik yaklaşımı olmak üzere antik dönemlere ilişkin araştırmaları ve bu araştırmalar neticesinde elde ettiği bulgular, söz konusu konuyla ilgili araştırmalara örnek olması açısından oldukça kıymetlidir. Bunların yanı sıra kullanılan dil oldukça sade, açık ve anlaşılır olmakla birlikte çeviriden kaynaklı bazı teknik hatalar kimi yerlerde okuru yanlış yönlendirmektedir. Bunlara örnek verecek olursak, eserin orijinal metninde *ethology* (etoloji) ³

³ Hayvanların davranışlarını ve çevreleriyle ilişkilerini inceleyen bilim dalı.

olarak geçen kavram⁴, çevirinin ilgili yerinde hatalı bir biçimde “etnoloji”⁵ (s.28) olarak aktarılmaktadır. İlaveten yazarın metinde teknik bir kavram olarak kullandığı *Great Divide*⁶, ilgili yerlerin bazısında “Büyük Bölünme” (s.46) veya “Büyük Ayrım” (s.106, 115) olarak tercüme edilmektedir. Mütercim söz konusu kavramın geçtiği yerleri, Türkçeye en uygun biçimde aktarabilmek için böyle bir tercihte bulunduğu farz edilebilir, ancak yine de bu gibi yerlerde standardizasyonu sağlayabilmek adına orijinal kavramın parantez içerisinde belirtilmesi daha uygun olacaktır. Son bir hususta yazarın metin içerisinde okuru yönlendirmek amacıyla özellikle vurguladığı (s.116) bir kaynağın (*Demystifying Mentalities*)⁷, orijinal kaynakçada bulunmasına rağmen çevirinin kaynakça bölümünde yer almamasıdır. Bu türden sorunları giderebilmek adına çeviri metnin yeni bir baskıya girmeden önce, tekrar gözden geçirilip yeni bir son okumaya ihtiyaç duyduğunu belirtmekte fayda var.

⁴ G.E.R. Lloyd, *The Ambivalences of Rationality Ancient and Modern Cross-Cultural Explorations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 10.

⁵ İnsanların milletlere ayrılışını, niteliklerini ve oluşumunu karşılaştırıp sınıflara ayıran bilim dalı.

⁶ Lloyd, *The Ambivalences of Rationality Ancient and Modern Cross-Cultural Explorations*, 19,21,62,68. Düşünce biçimleri arasında radikal, derin ve temel farklılıklar olduğunu ileri süren dikotomik (ikili) teorilerin genel ismidir.

⁷ G.E.R. Lloyd, *Demystifying Mentalities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

Kaynakça

- Lloyd, G. E. R. *Rasyonalitenin Farklı Yüzleri*. çev. Fırat Kurt. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2021.
- Lloyd, G.E.R. *Demystifying Mentalities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Lloyd, G.E.R. *The Ambivalences of Rationality Ancient and Modern Cross-Cultural Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.